

ВАРІАНТИ ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНОГО ФАКТУ В СУЧАСНОМУ ЗАРУБІЖНОМУ РОМАНІ

Дудніков М. О., Мохначова О. В.

Криворізький державний педагогічний університет

nikolay.dudnickov@gmail.com, mohnachovaolga@gmail.com

Ключові слова:

роман, історичний факт, жанрові очікування тексту, аутентичне посилання, контрверсія.

У статті розглянуті варіанти залучення історичного факту та його використання в поліжанровій структурі сучасних зарубіжних романів. Накреслені перспективи щодо вивчення особливостей та шляхів розвитку історичного факту відносно його підпорядкування завданням тексту в руслі внутрішньожанрового симбіозу. Розмаїття використання історичного факту ілюструється на прикладах таких сучасних романів, як “Вовча зала”, “Внесіть тіла” Г. Мантел; “І співали птахи” С. Фолкса; “Інша доля” Е.-Е. Шмітта; “Усі страхи світу” Т. Кленсі та ін.

Сучасний роман вважається однією з невичерпних наукових проблем літературного світу, оскільки саме цей продуктивний, рухомий і чутливий жанр виступає в якості інструменту, який у повній мірі відбиває основні зрушення художнього процесу взагалі та особливості їх реалізації в романному просторі зокрема. Заяви про смерть роману, що були актуальними в 60–70-ті роки минулого століття, породили теорії ‘нового роману’, ‘роману потоку свідомості’ в його різноманітних версіях від Д. Джойса до У. Фолкнера, екзистенціального роману із ‘нульовим градусом письма’ А. Камю тощо, але не скасували ні універсальності романного бачення, ні привабливості романної формули зображення, ні особливостей його жанрової природи. *“Смерть роману” при найближчому розгляді являє собою напружений і плідний діалог цієї “найбільш загальноприйнятої форми мистецтва, яка поглинає і виштовхує інші жанри” з “великими” та “малими” жанрами попередніх епох (Н. Т. Пахсарьян, В. О. Пестерев, Я. Г. Гудкова)* [4, с. 5].

Сучасний роман значно трансформований порівняно з так званним ‘класичним’, ця різниця помітна при спостереженні за певними напрямками, особливо, коли це стосується характерного для нього прагнення до внутрішньожанрового симбіозу: роман епохи постмодерну вибудовується як багаторівневий текст (наприклад, роман-пастиш або альтернативна історія), йому притаманне залучення до свого інструментарію змішаних жанрових канонів, використання фрагментованості, що порушує розповідні моделі, спостерігається гра з перестановкою жанрових орієнтирів. Дослідження таких окремих проблем, як, припустимо, залучення історичного факту та його використання в різноманітних варіантах у поліжанровій структурі сучасного роману, накреслює перспективи у вивченні його особливостей та шляхів розвитку.

Метою статті є аналіз варіантів використання історичного факту в різних версіях залежно від ефекту ‘жанрового очікування тексту’ в сучасному зарубіжному романі. Якщо до цього історичного

факту та похідного від нього літературно-художнього факту зверталися Ю. М. Тиньянов, І. Гаск, П. В. Палієвський, С. П. Залигін, Ю. В. Манн, Л. П. Александрова, Г. В. Згурський, то дослідження, у яких би вивчалися ці теоретичні положення в контексті сучасного (новітнього) зарубіжного роману, знайти складно. Саме тому використання вищезгаданих теоретичних постулатів не окремо, а при вивченні сучасного зарубіжного роману, залишається перспективною науковою проблемою.

Глибина історичного факту, його дієвість полягає в певній кількості зв’язків із минулим, і як наслідок – у зацікавленості ним сучасниками, що зазвичай знаходить відображення в низці художніх інтерпретацій. Саме з цього процесу історичний факт розпочинає своє життя. Італійський історик Б. Кроче вважав, що розповіді про Пелопоннеську війну, мексиканське мистецтво або арабську філософію *“не історія, а просто назва книг”. Вони стануть історією для тих, хто поставить перед собою мету “обдумати їх відповідно до своїх духовних потреб”* [2, с. 176].

Художня правда досягається письменником-митцем не завдяки безпосередньому перенесенню подій і фактів дійсності на сторінки твору, а шляхом відбору життєвих фактів, явищ та обставин, шляхом узагальнення та ідейно-естетичного цілеспрямованого висвітлення образів та внесення в образну систему твору елементів умовності, домислу та вимислу. Навіть у творах, які базуються на реальних подіях, завжди має місце художній вимисел, який використовується при вигаданні окремих учинків, висловлювань персонажів; зокрема, письменник використовує реальні факти, здебільшого поєднуючи їх у нове ‘вигадане’ ціле, тобто все, що можна уявити, – вважається реальністю.

Історичний факт є реальністю лише тією мірою, якою він стає частиною людської свідомості, саме на цій підставі суспільство вибудовує поняття про власну історію, хоча ці поняття також не позбавлені суб’єктивізму: як влучно висловився польський

літературознавець С. Шацький: “... люди частіше керуються помилками, у які вірять, ніж правдою, якої не знають” [8, с. 406].

Таким чином, виконуючи конкретно-історичне дослідження літературних творів, важливо розрізнити правду фактів, правду дійсності, історичну правду та створену на її основі, творчо перероблену, художню правду, яка не може бути тотожною правді життя, оскільки зображення завжди чимось відрізняється від предмета, який зображується.

Історична дійсність може бути представлена як у науковій, так і художній формах, які відрізняються за своєю природою та сутністю. Література – це світоглядний систематизуючий елемент, який поєднує раціональне та образне сприйняття дійсності, а література є історичною з тієї причини, що вона відтворює духовну історію країни, де головна роль належить не тільки фактам, але й образам. Природа художнього образу подвійна, оскільки він являє собою єдність елементів вимислу й правди життя.

Проблема історико-художньої правди має вирішуватися в досить рухливих історико-літературних контекстах, які будуються на безлічі сутнісних нюансів. Відбувається певна гра смислів, основа яких прихована у філософських реаліях. Кожен дослідник вибудовує свої варіанти наукових підходів до розкриття глибинних структурних елементів художньо-історичної правди твору. А правда має сенс тоді, коли вона з минулого бере не мертві, а животворні елементи, які мають своє істинно природне значення, коли вони торкаються історичної пам'яті.

Художня правда не обов'язково повинна бути схожою на дійсність, але змушена обов'язково відповідати її сутності – це важлива умова жанру історичного роману, який у світовому літературознавстві розглядався і як самостійний жанр, і як жанровий різновид.

Представник культурно-історичної школи І. А. Тен висував ідею причинності та закономірності фактів. На думку вченого, будь-яке вивчення повинно починатися з накопичення фактів, потім відбувається пошук причин та встановлення закономірних зв'язків. Будь-який факт є частиною цілого, а знайти це ціле – значить пояснити факт. Сучасний метод “... розглядає творіння людського духу, зокрема твори мистецтва, як факти, характерні риси яких необхідно встановити, як наслідок певних причин, які необхідно знайти” [6, с. 9]. Пояснення фактів стало багатограннішим, коли історія як наука зробила величезний крок уперед, і літературний твір став розглядатися як найцінніший історичний документ.

Найбільш широко історичний факт у всьому діапазоні цього поняття використовується в якості ‘коректного посилання’, тобто так, як це було прийнято ще за часів Вальтера Скотта: факт має

підтвердження в документах, але може бути залучений у неповному обсязі або по-різному коментуватися.

Зразком такого залучення може слугувати низка фактів, яка простежується в романах двічі лауреата букерівської премії Гіларі Мантел “Вовча зала” (2009) та “Внесіть тіла” (2012). В основі цих творів – широко відома і багато разів відтворена в літературі історія короля Генріха VIII і Анни Болейн та наступні події, що призвели до потрясінь загальносвітового масштабу (розрив із Римською католицькою церквою і утворення англійської, війна з Францією тощо). Вони прописані згідно з загальним перебігом історичного минулого за допомогою яскравих аутентичних фактів аж до медичних відкриттів і наукових суперечок. У цій, по суті, історичній трилогії (завершальний том “Дзеркало і світло” очікується у 2019 році) акуратно і грамотно вивірене використання факту сприяє зміні ракурсу, спрямованого на трагічну долю особистого помічника короля Томаса Кромвеля, завдяки чому альтернативна версія цього неоднозначного історичного персонажа не вступає в протиріччя з точними історичними фактами, якими насичений роман.

Подібним чином історичний факт може бути включений у простір роману вже не у повному обсязі, а лише як згадка або натяк. Наприклад, у багаторівневому романі англійця Себастьяна Фолкса “І співали птахи” (1993) – ретроспективному досвіді катастрофи Першої світової війни та її відголосі в долях європейців кінця 70-х років XX століття – історичний факт присутній як поштовх до зародження самої книги. У передмові до роману С. Фолкс пише: “У 1988-му я працював літературним редактором у лондонській газеті “The Independent”, і напередодні сідмдесятої річниці Перемір'я до редакції ринув потік нових рукописів про війну. Особливо мене зацікавив рукопис, у якому описувалися тунельні операції. Раніше я і не підозрював, що у розташованих на нейтральній полосі тунелях, настільки низьких, що в них не можна було випрямитися на повний зріст, велась це одна війна: це пекло в пеклі” [7, с. 5]. У цьому випадку конкретний факт послужив не тільки поштовхом до опису очима головного героя Стівена Рейсфорда подій тунельної війни у 1916 році на річці Соммі, але й сприяв процесу розростання в широку панораму подій напередодні та під час Першої світової війни, де численні історичні факти відтворюють певний другий план, без якого неможлива реалізація романного цілого. Можна сказати, що роман С. Фолкса “І співали птахи” є однією з нових “модифікацій історичного роману”: симбіоз сімейної саги і любовного роману, а також ‘виробничого’ і воєнного, роману-виховання та інших. Визначаючи такий тип історичного роману, як “історіографічний метароман”, дослідниця Ю. С. Райнеке зазначає, що він “продовжує історію жанру,

поводячись у своїх крацях зразках з історією в душі В. Скотта, усвідомлюючи нерозривний зв'язок поколінь – за допомогою ефекту постійної присутності минулого у теперішньому і його впливу на теперішнє” [5]. Подібне зауваження є справедливим і з приводу використання історичного факту в художньому просторі тексту в наведених вище сучасних романах.

Інший, достатньо розповсюджений художній спосіб використання історичного факту в сучасному романі, пов'язаний з вигаданням на підставі варіацій факту і контрверсій або й відвертою вигадкою. Так, наприклад, у романі відомого франко-бельгійського письменника і драматурга, лауреата Гонкурівської премії Е.-Е. Шмітта “Інша доля” (2001) контрфактична біографія одного з найодіозніших історичних персонажів – Адольфа Гітлера – супроводжується великою кількістю як реальних фактів, так і відверто художньо змодельованих. Півний путч, “ніч довгих ножів”, жакливі факти розправи з євреями, концтабори, Бабин Яр – це документально підтвержені ‘епізоди’ кар’єри Гітлера перемежуються з вигаданими фактами для відтворення іншої позитивної долі, яка реалізувалася у двійнику-художнику Адольфа Г.: сеанси психотерапії з Фройдом, знайомство з художниками-модерністами в Парижі, дружба з Андре Бретоном, Луї Арагоном, Гертрудою Стайн та іншими. Роман-припущення “Інша доля”, попадаючи і в жанровий простір історичної прози, і в лійку альтернативної біографії, зберігає історичні факти, які стосуються життя найбільшого злодія ХХ століття, але з певної ‘поворотної точки’ – успіху під час вступу до Академії мистецтв. З появою двійника Адольфа Г. починає розвивати неіснуючий сценарій (так званий посибілістський підхід до історії, який визнає об’єктивний характер наявних альтернатив), у ньому факт відверто викривлюється або взагалі не претендує на достовірність. Очевидно, що жанрове завдання відіграло тут певну роль, воно допускало неточності у вільному поводженні з фактом як художнім матеріалом.

Ще більш вільне використання не просто неточного, не задокументованого факту, але і його профанації (відвертої вигадки) можливе, наприклад, у такій сучасній романній модифікації, яка користується читацьким попитом, як альтернативна історія. На небезпеці підміни історичної правди і факту в альтернативній історії наголошує Б. О. Ланін: “Переосмислюючи історію, пропонуючи свої версії історичного процесу розвитку людства, письменники наголошують на двох речах: людське знання про людину і людство є відносним; літературна реальність безумовно вища за реальність “логічно відсутної”, тобто правда образів здається вищою за правду факту і логічного висновку” [3]. Зразком такої історії є, наприклад, іноверсія завершення Другої

світової війни у романі “Людина у високому замку” Ф. Діка, версія вбивства президента Кеннеді в “11/22/63” С. Кінга, змішування факту і вигадки в переосмисленому міфі в “Трої” Д. Геммела або в трагічній утопії “Орик і Коростель” М. Етвуд.

Варіантом може слугувати також викривлення факту, або навмисне і, частіше за все, зумовлене жанровим контекстом. Наприклад, політичний трилер американця Тома Кленсі “Усі страхи світу” (1991) балансує між реаліями напруженої міжнародної боротьби з тероризмом, безкомпромісним політичним протистоянням, зокрема, між Ізраїлем і Палестиною, США і країнами колишнього Варшавського договору, але в той же час ‘грає фактом’ – йдеться про атомну бомбу, загублену ізраїльтянами (вимисел) у війні Судного дня 1973 року (історичний факт) і використану терористами (відверте художнє моделювання).

Схожий ракурс викривлення історичної фактографічності помітила дослідниця О. А. Джумайло, аналізуючи роман Дж. Барнса “Англія, Англія” (1996), намагаючись знайти симуляції ідентичності в особистій і національній історії. Такі історичні факти, як Голокост, втрата Британією імперського статусу або низка подій сучасності, які переосмислені тут в межах сповідального нарративу тексту: “Будь-яка історична модель, що подана як навратив сповідального оповідача (часто ненадійного), перетворює постмодерністський текст в емоційну і етично заряджену рефлексію про власний і історичний досвід як травму, що чинить опір вербальному (як правило, ідеологічному) конструюванню” [1, с. 24–25].

Отже, для сучасного роману, з його прагненням до поліжанровості, характерним є використання історичного факту та його підпорядкування завданню тексту, зокрема його жанровій стратегії. Сучасний зарубіжний роман досить активно розвивається, породжуючи нові модифікації, вивчення яких дає змогу виокремити систему типологічних груп, які фіксують самотність певних життєвих реалій та індивідуальність авторського світосприйняття. В умовах художнього завдання та його реалізації інтерпретація історичного факту стає набагато важливішою ніж сам факт. Сучасність потребує історично-масштабного, мобільного мислення з причини швидкоплинних змін моделей буття та переоцінки минулого. Романи, що пропонуються в цій статті, сприяють процесу продукування мислення, яке потребує самостійності аналітичних підходів, уміння вибирати з історичного факту найсуттєвіше, поєднувати фактичну історію з домислом, намагаючись зробити цей творчий сплав історично правдивим і художньо переконливим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Джумайло О. А. Английский исповедально-философский роман 1980–2000 гг.: дисс...доктора филол. наук специальность 10.01.03. Ростов-на-Дону, 2014. 395 с.
2. Кроче Б. Антология сочинений по философии: История. Экономика. Право. Этика. Поэзия / пер., сост. и ком. С. Мальцевой. СПб. , 1999. 470 с.
3. Ланин Б. А. Трансформации истории в современной литературе. *Общественные науки и современность*. 2000. №. 5. URL: <http://ons.gfhs.net/2000/5/17.htm>
4. Метаморфозы жанра в современной литературе: сб. науч. тр. / отв. ред. Соколова Е. В.; сост.: Пахсарьян Н. Т., Ревякина А. А. Москва, 2015. 262 С.
5. Райнеке Ю. С. Исторический роман постмодернизма и традиции жанра (Великобритания, Германия, Австрия) : дисс. ... канд. филол. наук. Москва, 2002. 211 с.
6. Тэн И. Философия искусства / пер. с фр. А. Н. Чудинова; общ. ред. А. М. Микиша; вступ. ст. П. С. Гуревич. Москва, 1996. 351 с.
7. Фолкс С. И пели птицы... / пер. с англ. С. Ильина. Москва, 2014. 600 с.
8. Шацкий Е. Утопия и традиция / пер. с польск.; общ. ред. и послесл. В. А. Чаликовой. Москва, 1990. 456 с.

VARIANTS OF APPLICATION THE HISTORICAL FACT IN THE CONTEMPORARY FOREIGN NOVEL

M. O. Dudnickov, O. V. Mohnachova

Kyryvi Rih State Pedagogical University

The variants of introducing a historical fact and its application in poly-genre structure of contemporary foreign novels are considered in the article. The perspectives outlined concerning the study of peculiarities and the ways of the historical fact development related to its subordination to the text purpose in the course of inter-genre symbiosis. The variety of the historical fact application is illustrated at the examples of such up-to-date novels as “Wolf Hall”, “Bring Up the Bodies” by H. Mantel; “Birdsong” by S. Faulks; “La Part de l’autre” by E.-E. Shmitt; “The Sum of All Fears” by T. Clancy and others.

The purpose of the article is the analysis of the historical fact application in various options depending upon the “text genre anticipation” effect in a contemporary foreign novel. Though, such literature experts as Yu. M. Tynyanov, I Gayek, P. V. Paliyevskiy, S. P. Zalygin, Yu. V. Mann, L. P. Aleksandrova, G. V. Zgurovskiy turned to the research of the historical fact and the literary-and-artistic fact as its derivative, the studies that would investigate these theoretical grounds in the context of the modern (up-to-date) foreign novel are difficult to find. That is why the application of the above mentioned theoretical postulates, by no means separately, but when researching the modern (up-to-date) foreign novel, remains a perspective scientific problem.

For the modern novel with its aspiration to poly-genre ability, the characteristic feature is the historical fact application and its subordination to the text purpose, to its genre strategy in particular. The modern foreign novel is developing rather actively, generating new modifications the study of which allows to single out the system of typological groups that are fixing the originality of certain life realities and individuality of the author’s outlook. Within the artistic purpose and its realization, the historical fact interpretation becomes much more important than the fact itself. Contemporaneity requires historically wide-ranging, mobile thinking due to rapidly changing patterns of present reality and reassessment of the past. The novels presented in this article facilitate the process of producing the thought that needs independence of analytical approaches, ability to pick out the most essential items from the historical fact, to combine the actual history with fiction, trying to make this creative alloy historically veritable and artistically convincing.

Key words: novel, historical fact, text genre anticipation, authentic reference, counter-version.